

РОЗШИРЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ РЕЛІГІЇ

І ЦЕРКВИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ

ДЕМОКРАТИЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Здобувши державну незалежність, Україна, як і більшість європейських постсоціалістичних країн, засвідчила свою рішучість за короткий термін покінути з тоталітарним минулим і стати на шлях демократичного розвитку. Порівняно швидко монополізм комуністичної ідеології, з характерним для неї зневажливим ставленням до всього релігійного, був замінений досить поміркованим підходом держави до релігії і Церкви. Відтепер в його основу були покладені суспільні цінності, підтримані світовою демократією. Насамперед мова йде про гарантії щодо рівності громадян перед законом поза їх конфесійною належністю, утвердження реальних засад свободи совісті та віросповідань, визначення меж релігійної свободи тільки через посередництво закону, взаємоповагу між державними інституціями та релігійними об'єднаннями тощо.

Внаслідок відмови державних структур від ідеологічного тиску на конфесійне середовище останнє впродовж років самостійності України зуміло доволі швидко зрости. Про це, зокрема, свідчить і факт постійного зростання кількості релігійних організацій, що суттєво розширює віросповідний спектр у державі. Нині релігійність українців, згідно з останніми соціологічними даними, наближається до середньоевропейських показників (45–50 %).

За умов поглиблення демократичних процесів в Україні набирає розвитку процес розширення меж функціональності релігії та Церкви. Згадаймо, що в тоталітарному суспільстві їх функціонування жорстко обмежувалося тільки власне релігійною сферою. Нині релігійні об'єднання мають змогу безпосередньо брати участь у вирішенні тих чи інших соціальних проблем, у суспільно значимих акціях, розвивати й підтримувати на високому рівні зв'язки з громадськими та державними структурами. В такий спосіб суттєво розширюється поле реалізації їх функціональності.

Зрозуміло, що при розгляді вказаного процесу необхідно виходити з того, що релігійний комплекс одночасно є не тільки складовою частиною відносин з державою, але має свої особливі стосунки з іншими структурами того ж суспільства. Це пояснюється тим, що релігія насамперед є явищем соціальним, а тому вона постійно — безпосередньо чи опосередковано — взаємодіє із структурними елементами всього суспільного організму. Її зв'язки із соціумом, зокрема його різними підсистемами, мають не статичний, а динамічний характер, тобто такий, який постійно під впливом певних суспільних чинників видозмінюється як в часовому, так і в просторовому вимірах.

Сучасна українська держава, реформуючи політичну систему, впевнено бере курс на розвиток демократії за європейськими стандартами, складовою якої є плюралізм — політичний, ідеологічний, релігійний, етнічний. Але, як показує європейський досвід, водночас потрібно враховувати також особливості історичного розвитку й функціонування українського суспільства, відповідно і тих конфесій, історія яких безпосередньо пов'язана з нашою країною. При цьому розв'язання будь-яких проблем функціонування релігійного комплексу в нашій державі бачиться винятково в правовому полі, що гарантує дотримання законних конституційних прав усіх суб'єктів правовідносин державно-церковних взаємин.

Як вже зазначалося, нині ситуація в державі в цьому контексті кардинально змінилася. З одного боку, суттєво розширилося поле функціональності релігійного комплексу, а з іншого — останній сам під впливом змін у соціумі змушений трансформувати свою функціональність з метою адаптації до них. Такий процес зумовлений глибокими соціально-економічними перетвореннями, що спричинені перш за все поглибленням процесу глобалізації світу. Тому в релігійному комплексі об'єктивно поглиблюється переорієнтація з притаманних для нього вертикальних відносин «Бог — людина» на горизонтальні «людина — людина». А це за сучасних умов уможливило його функціонування і за релігійними межами. Через це відбувається перегляд, а точніше — раціоналізація самих релігійних положень та уявлень. «Будучи зібранням документів, що відносяться до певних подій минулого, Біблія, — змушений констатувати богослов Дж. Стотт, — несе в собі щось архаїчне. Вона, здається, не може посперечатися з нашою західною культурою, з її космічними станціями і мікропроцесорами» [8, 16].

Водночас релігійний комплекс, з метою власного виживання, змушений більш-менш адекватно відображати фактичну ситуацію в суспільстві, узгоджувати свою діяльність з тими суспільними й індивідуальними потребами, що зумовлені соціальними змінами в соціумі. Саме така здатність пристосуватися до означених змін, вміння витлумачувати нові факти життя у релігійному контексті й зумовило його високий адаптаційний потенціал. Для прикладу, християнство у

формі католицизму у свій час відповідало ідеологічним потребам не тільки феодалізму, але капіталізму і навіть соціалізму. При цьому нові умови соціального життя потребували більш адекватних форм релігійності, таких її форм, що б відповідали запитам сучасних віруючих. Тому, наприклад, виникнення у свій час такої форми християнства як протестантизм було своєрідною відповіддю на тогочасні суспільні виклики. Сформований на потребу буржуазного способу виробництва, він суттєво змінив світоглядно-ідеологічні засади християнського віровчення, пристосував їх до запитів нового, капіталістичного суспільства. Так, якщо згідно з вченням католицизму людина могла досягнути особистого спасіння в потойбічному світі тільки завдячуючи старанням і діянням католицької Церкви, то ідеологи протестантизму (М.Лютер, Ж.Кальвін, У.Цвінглі) виходили з того, що первородний гріх спотворив природу людини, позбавив її здатності до добра. Через це вона може врятуватися не тільки за допомогою добрих справ, таїнств і аскетизму, як це було раніше, а й через особисту віру в спокутну жертву Ісуса Христа. Саме тому, з точки зору протестантизму, вся людська діяльність має релігійне значення. Відтак попередні релігійні засоби досягнення врятування (обряди, богоугодні справи, аскеза, відхід від мирського життя і т.д.) оголошуються несуттєвими. Тому протестантизм робить акцент «на спасінні через віру, але віру вільну». Такий підхід дозволив відкрити шлях до стимулювання у людей ініціативи, бережливості, підприємливості, що, зрештою, сприяло накопиченню матеріальних благ. Така діяльність вже принципово не розглядається як недостойна справа для віруючої людини. Навпаки, вона постає як шлях отримання божественної благодаті.

За нинішніх умов переходу людства від світогляду модерну до світогляду постмодерну релігія не може стояти осторонь цього процесу, оскільки він безпосередньо зачіпає її інтереси. Тому вона намагається адаптуватися і до нового світорозуміння. «Фундаментальною ідеєю основних сучасних теологічних напрямів, — зазначає християнський теолог Т.Оден, — запропонованих Бультманном, Тіліхом, Бонхоффером, Уайтхедом і Ранетом, є ідея необхідності пристосування теології до нових часів» [7, 29].

Зрозуміло, що такий процес аж ніяк не міг обминути діяльність релігійних організацій, наявних на теренах України. Щоправда, він має у порівнянні із зарубіжними демократичними країнами свою специфіку. Перш за все, вона зумовлюється тим, що українська держава порівняно недавно отримала політичну незалежність, а тому у нас ще немає тих демократичних традицій, які притаманні конфесіям, що діють у цивілізованих країнах, де вони постають важливим складовим елементом громадянського суспільства. Тому за таких умов в Україні актуалізується проблема утвердження та подальшого розвитку релігійних організацій як інституцій громадянського суспільства.

Нині ряд Церков, які діють в українському суспільстві, починають усвідомлювати потребу зміни власної функціональності в соціумі, що, відповідно, вимагає перегляду наявних форм і методів її реалізації. Щоправда, як свідчить практика, цей пошук явно затягнувся. Про це говорить зокрема той факт, що у керівництві більшості конфесій в цьому питанні є різке розмежування. Особливо це характерне для православ'я, де воно відбувається по відомій лінії, що умовно поділяє клір на «консерваторів» та «модерністів». Перші, побоюючись, що Церква, беручи активну участь у світському житті, втратить свою ідентичність, відстоюють позиції відносно її функціонування у справі збереження літургіко-історичної спадщини. Щодо «модерністів», то вони, навпаки, визнають потребу в постійному оновленні форм і методів церковного життя, постійного діалогу з «зовнішнім» світом і ставлять собі завдання перетворення всієї повноти суспільного життя на засадах християнських цінностей.

Варто зазначити, що нині під впливом реального життя серед християнських богословів набуває поширення думка про те, що «церква повинна цілком серйозно прийняти секулярну сферу й довести, що християнське служіння можливе й необхідне і в ній, а не тільки в монастирі чи парафії» [1,183].

Зрозуміло, що такий підхід можливий лише на засадах переосмислення сутності самої людини. Тому вона більшістю богословів вже розглядається як суб'єкт, осереддя та мета суспільства, що вимагає шанувати її разом з притаманними їй універсальними та невід'ємними «людськими правами». Через це дискутується, наприклад, питання щодо можливості створення віруючими політичних партій, незалежних від держави, адміністрації та профспілок, можливості боротьби віруючих за свої громадянські права.

Варто зазначити: цьому слугує і те, що певні політичні сили зацікавлені у використанні можливостей Церкви у власних цілях. «В Україні, — зазначає В.Єленський, — для осіб, що притримуються позицій влади, Церква є доволі привабливою інституцією. Вона має ешеловану структуру, надійну комунікацію, цілком дієздатний «пропагандистський» апарат, відпрацьований століттями, механізм адаптації найскладніших соціально-політичних ідей до рівня буденної свідомості й трансплантацію їх у суспільну тканину, а також харизму лідерів, яка не потребує додаткового конструювання, бо вона вже дана в таїнстві»[3].

Реакцією на питання щодо місця і ролі Церкви у сучасному суспільному житті стали соціальні доктрини, соціальні вчення, зокрема християнських церков. Вони відображають погляди і настанови Церкви не лише стосовно особистої поведінки віруючих, але й з приводу обов'язків християнина щодо суспільства в цілому, тобто його соціальної відповідальності. Виходячи з релігійного уявлення про людину та її гідність, соціальна доктрина дає основні методологічні принципи, які орієнтують віруючих як громадян в їхніх соціально-політичних поглядах, проблемах формування громадянського суспільства.

Зрозуміло, формування структури такого суспільства, в першу чергу, вимагає подальшої демократизації всіх сфер суспільного життя. Тому рівень розвитку демократичних процесів, участь у ньому наших співвітчизників є свого роду лакмусовим папірцем, що показує рівень сформованості громадянського суспільства. І в цьому плані в Україні є суттєві проблеми. Про це, зокрема, нагадує Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет. Так, у своєму інтерв'ю кореспондентові «Громадського радіо» Олександрю Кривенку (11 січня 2003 року) він наголосив, що «для того, щоб демократія в Україні набирала сили, і щоб Україна стала справді демократичною — це залежить не тільки від влади, це залежить і від активності самих громадян. Якщо громадяни будуть байдужими до тих процесів, які відбуваються в нашій державі, то тоді деякі сили, яким сьогодні належить влада, будуть зловживати своїм становищем, своєю владою — і тоді демократія буде занедбаною. І тому треба, щоб всі суспільні сили діяли активніше в напрямі розбудови української демократії».

Сьогодні у розвитку демократичних начал у суспільстві Церква відіграє велику роль. «У зміцненні демократії, — підкреслює владика Філарет у названому інтерв'ю, — Церква може зробити, і зробити немало. Але тільки через відродження духовності у суспільстві. А духовність залежить від Церкви, тому що на сьогодні тільки одна Церква має можливість впливати на наше суспільство — і не тільки на суспільство, а й на владу. Тому що інших джерел духовності на сьогодні немає. Коли я кажу про Церкву, я не маю на увазі одне духовенство, а маю на увазі всіх віруючих. А до віруючих відноситься і наша інтелігенція, діячі культури — це теж частина Церкви. І тому інтелігенція своїми засобами повинна відроджувати духовність в нашому суспільстві».

Зрозуміло, що підвищення рівня соціальної активності віруючих позитивно вплине і на загальний рівень такої активності в суспільстві. Правда, в цьому плані традиційні християнські конфесії мають певні власні проблеми. Адже у них існує започаткований ще в епоху Середньовіччя поділ на клір і мирян, «професіоналів», «владу» і «темний люд». І якщо духовенство вже в силу свого соціального статусу займало соціально активну позицію, то «миряни в Україні мають ознаки одночасно активності та безсилля, оптимізму та розчарувань, впевненості й значних вагань» [5, 4].

В цьому плані потрібно відзначити зусилля громад римо-католицької Церкви, яка намагається своїх віруючих зробити повноправними учасниками процесу управління державою, здійснює пошук нових і повніших форм участі в громадському житті громадян-християн та нехристиян. «Життя демократії, — зазначають її ієрархи, — не може бути ефективним без активної, відповідальної та щирої участі кожного з нас» [4, 1]. Такий підхід був узаконений рішеннями Другого Ватиканського собору. В його документах, зокрема, зазначено, що «миряни не повинні відмовлятися від участі в громадському житті, в

економічній, соціальній, законодавчій, адміністративній та культурній сферах, маючи на меті на особистому та державному рівні пропагувати суспільне благо» [4,1]. В нинішніх умовах обов'язком католиків є пропагування та захист таких суспільних цінностей як громадський порядок і мир, свобода і рівність, повага до людського життя та довкілля, справедливість та солідарність, тобто тих засад, що виступають фундаментом громадянського суспільства.

Загальною тенденцією у розвитку сучасного християнства, слушно підкреслює А.Колодний, є його протестантизація. Цим поняттям позначаємо процес зростання в конфесіях прагнення вірних до все свідомішого осягнення змісту християнського вчення і поступове спрощення обрядової символіки і практики [5, 236]. Тому сьогодні релігійні громади цього напрямку піднімають і прагнуть вирішити проблеми ядерного розбросення, прав людини, питань політичної, економічної, расової дискримінації, шлюбу й розлучень, абортів й евтаназії, штучного запліднення людини і навіть одноставевих відносин.

В такий спосіб це свідчить про поглиблення процесу трансформації функціональної природи релігійного комплексу. Так, з одного боку, відбувається адаптація багатьох моментів віровчення до потреб сучасного віруючого, а з іншого — переорієнтація функціональної ролі релігійного комплексу шляхом включення у сферу власної діяльності економічних, політичних, правових, медико-біологічних, духовно-моральних, благодійницьких, екологічних та інших проблем. Зрозуміло, що цей процес не може мати лінійного характеру, оскільки Церква не може допустити зведення своїх соціальних функцій до вирішення тільки проблем земного буття і тим самим відмовитися від природи власної функціональності.

Використані джерела

- 1 Жицінський Ю. Бог постмодерністів. — Львів, 2004.
- 2 Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України ХХІ століття. — К., 2005.
- 3 Єленський В. Церква і політика під час виборів: хто кого використовує більше // <http://krytyka.kiev.ua/coments/03-Elenkyi.html>.
- 4 Йозеф кардинал Ратцінгер, Тарнісіо Бертоне. Миряни і політика. Доктринальні зауваги щодо деяких питань стосовно участі католиків у політичному житті // Арка. — 2003. — № 7 (65).
- 5 Кирик Ю. Важливий нерв громадського життя // Арка. — 2003. — №6 (64).
- 6 Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах. Монографія. — Львів, 2005.
- 7 Оден Т.К. После модернизма. Что впереди? — Минск, 2003.
- 8 Стотт Дж. Новые проблемы современных христиан. — Черкассы, 2004.